

Fecr Yayınları | Fecr Publications
Yayın No | Publication Number: 853

Kitap Adı: Fahreddin er-Râzî'nin Hüsin ve Kubuh Meselesine Yaklaşımı -el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme-
Book Title: Fakhr al-Dîn al-Râzî's Approach to Issue of the Good And Evil -An Evaluation in the Axis of al-Matâlib al-Âliyah-

ISBN: 978-625-6123-06-9

Yazar | Author: Abdullah ÖZDEMİR | orcid.org/ 0000-0002-2080-9638

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book
Yayın Tarihi | Publication Date: Eylül | September 2024
Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye
Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish
Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm
Baskı Sayısı | Edition: 1
Sayfa Sayısı | Pages: 229

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Sertifika no | Certificate Number: 13178 | ISNI: 0000 0004 4657 1968

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Özdemir, Abdullah
Fahreddin er-Râzî'nin Hüsin ve Kubuh Meselesine Yaklaşımı -el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme- – Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
ISBN: 978-625-6123-06-9

1. Din - İslam | Religion - Islam
2. İslam: Kelam ve teoloji | Islam: Theology and Kalam
3. İslam teolojisi ve doktrini | Islamic theology and doctrine

Atıf Bilgisi | Cite as: Özdemir, Abdullah. *Fahreddin er-Râzî'nin Hüsin ve Kubuh Meselesine Yaklaşımı -el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme-* – Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 • Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN
HÜSÜN VE KUBUH
MESELESİNE YAKLAŞIMI**
-el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme-

Abdullah ÖZDEMİR

Ankara 2024

Yazar Hakkında | About the Author

Abdullah ÖZDEMİR

06.06.1994 tarihinde Trabzon/Araklı'da dünyaya geldi. İlk öğretimini Yeşilyurt köyünde tamamladı. 2013 yılında Maçka Şehit Eren Bülbül Anadolu İmam-Hatip Lisesinden, 2018 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2021 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı bünyesinde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Kalam alanında doktora eğitimini devam ettiren Özdemir, 2019 yılından beri Milli Eğitim Bakanlığında öğretmenlik görevini icra etmektedir. İlim dünyasına katkı yapmak amacıyla çeşitli çeviri çalışmaları yapmakta olan müellif Enes Akhan'la beraber İmam Gazzâlî'nin İhyâ-u Ulûm-id-Din eserinin Sabreden ve Şükredenler bölümünü çevirmiş ve ilim dünyasına kazandırmıştır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Abdullah ÖZDEMİR

He was born on 06.06.1994 in Trabzon/Araklı. He completed his primary education in Yeşilyurt village. He graduated from Maçka Şehit Eren Bülbül Anatolian Imam-Hatip High School in 2013, and from Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology in 2018. In 2021, he completed his master's degree at Ondokuz Mayıs University Social Sciences Institute, Department of Basic Islamic Sciences. Özdemir, who continues his doctoral education in the field of kalam, has been working as a teacher at the Ministry of Education since 2019. Together with the author Enes Akhan, who has been carrying out various translation studies in order to contribute to the world of science, he translated the Patient and Thankful section of Imam Gazzâlî's work İhyâ-u Ulûm-id-Din and introduced it to the world of science. He is married and has a child.

Kitap Hakkında

Fahreddin Er-Râzî'nin Hüsün ve Kubuh Meselesine Yaklaşımı -el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme-

Kelâm ilminde hüsün ve kubuh meselesi, daha çok ahlâk ilmiyle alakalı konular içerisinde tartışılmıştır. Bu meyanda iyi ve kötünün Allah ve insan dikkate alındığında, onların ahlâken nasıl anlaşılacağı hususu merak edilen soruların başında gelmektedir. Müteteklimler tarafından kelâmda insanın hüsün-kubuh değerleri karşısındaki durumundan daha çok Allah'ın fiilleri ve hükümleri ele alınmıştır. Allah hakkında hüsün ve kubuh yargıları O'nun fiilleri (yaratma) ve hükümleri (yükümlü tutma) konusunda irdelenmiş ve bu fiil ve hükümlerinin aklen kavranabilir olup olmadığı noktasında birtakım düşünceler geliştirilmiştir. Bu çalışmada 12. yüzyılın en meşhur Eş'arî kelamcılarında sayılan Fahreddin er-Râzî'nin hüsün-kubuh anlayışından hareketle oluşturduğu ahlâk kuramı, "el-Metâlibü'l-Âliye" adlı eseri ekseninde değerlendirilecektir.

Kelâmî felsefeyle mezcederek kelâmî anlayışını oluşturan Râzî'nin, ahlâkî alandaki temel gayesi, Allah'ın fiilleri ve hükümlerinin ahlâkî konumunu irdelemek olduğundan dolayı, insanın fiilleri meselesine hüsün-kubuh başlığı altında çok fazla yer vermemiştir. Allah'ın fiil ve hükümlerinin ahlâkî noktasını belirlerken savunduğu temel tezi, O'nun her yaptığı ya da hükmettiği şeyin hasen-güzel olmasıdır. Râzî, bunun yanında hiçbir otoritenin Allah'ı güzel ve kötü varlık şeklinde vasıflayamayacağını açık bir şekilde savunmaktadır. Râzî, ahlâkî değerler sahasında şâhid ve gâib âlem ayırımına başvurarak, metafizik alanda aklın, hüsün-kubuh yargılarını belirlemede aciz kalacağını ve fizik (görünür) âlemde ise, insan fiillerinin bazı yönleriyle ilgili hüsün-kubuh yargılarına ulaşabileceğini dile getirmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, Allah'ın fiillerinin ya da yükümlü tuttuğu mükellefiyetlerin illetten uzak

olduğunu ve O'nun fiil ve hükümlerinin mutlak ve hiçbir etke- ne bağlı olmadığını savunmuştur. Râzî, ilk dönemlerinde Eş'arîlerin benimsediği hüsün-kubuh anlayışını aynen izleyerek hüsün-kubuhun, sadece şeriatın bildirmesiyle tayin edildiğini düşünmektedir. Son dönem eserlerinde ise, o Mâtürîdî'nin hüsün-kubuh anlayışına meylectiği izlenimini vermektedir. İlk eserlerinde vazifeci ilahî buyruk ve gayeci sonuçcu ahlâk kuramlarına yöneldiği, son eserlerinde ise, bu iki ahlâk anlayışına ek olarak hüsün-kubuh tanımlamalarından hareketle yetkinleşmecî erdem ahlâkını ortaya atmış ve oluşturmuş olduğu da düşünülebilir.

Anahtar Sözcükler: Ahlâk; Değer; Etik; Hüsün-Kubuh; Allah'ın fiil ve hükümleri

About the Book

Fakhr al-Dîn al-Râzî's Approach to Issue of the Good And Evil -An Evaluation in the Axis of al-Matâlib al-Âliyah-

The issue of good (al-husn) and evil (al-kubh) in the science of kalam has been discussed mostly within the subjects related to the science of ethics. In this context, the question of how good and evil can be understood morally when God and human beings are taken into account is one of the most frequently curioused questions. The acts and decrees of Allah were discussed by the mutakallim rather than the situation of man in the face of al-husn wa'l-kubh values in the Islamic theology (al-kalâm). Husn and kubuh judgments about Allah have been examined in terms of His actions (creation) and provisions (obligation), and some ideas have been developed about whether these acts and provisions are comprehensible or not rationally ('aklan). In this study, the moral theory of Fakhr al-Dîn al-Râzî, who is considered to be one of the most famous Ash'arite theologians of the 12th century, based on his understanding of al-husn-al-kubh, will be evaluated in the context of his named work "al-Matâlib al-Âliyah".

Since his main aim in the moral field was to examine the moral position of Allah's acts and decrees, al-Râzî, who formed his theological understanding by combining theology with philosophy, did not give much place to the issue of human actions under the title of al-husn wa'l-kubh. While determining the moral point of Allah's actions and decrees, his main thesis is that everything He does or decrees is good-beautiful. In addition, al-Râzî clearly defends that no authority can characterize Allah as a beautiful and evil being. In the field of moral values, al-Râzî refers to the distinction between the witness (al-shâid) and the invisible (al-gâ'ib) world, and states that in the metaphysical field, the mind will be incapable of

determining the al-husn wa'l-kubh judgments, and in the physical (visible) world, it can reach the al-husn wa'l-kubh judgments about some aspects of human actions. As a result of this understanding, he defended that Allah's actions or obligations that he held responsible are free from the cause (al-'illah) and His actions and decrees are absolute and not dependent on any factor. At first, al-Râzî thought that al-husn wa'l-kubh were determined only by the declaration of the shari'a, by following the same understanding of al-husn wa'l-kubh adopted by the Asha'ira . However, in his recent works he gives the impression that he tends to al-Mâturîdî's good-evil mentality. It is thought that in his first works, he turned to duty-oriented divine command and purposive-consequentialist moral theories, and in his last works, in addition to these two moral understandings, he put forth and formed the perfectionist virtue ethics based on the definitions of good-evil.

Keywords: Morality; Value; Ethics; Husn-Kubh; Acts and decrees of Allah

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	11
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	19
KISALTMALAR	23
GİRİŞ	25
1. Araştırmanın Problem Durumu	25
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	25
3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	26
3.1. Araştırmanın Temel Kavramları	27
4. Araştırmanın Yöntemi	35
5. Araştırmanın Literatürü	36
5.1. el-Metâlibü'l-Âliye'nin Tanıtımı, Muhtevası ve Önemi	41

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM KELÂMINDA HÜSÜN VE KUBUH MAHİYETİ VE ANLAMI

1. Hüsün ve Kubuh Kavramlarının Etimolojik Yapısı ve Analizi	45
2. Hüsün ve Kubuh Tartışmalarının Tarihsel Ardalanı	52
3. Hüsün-Kubuh, Ahlâk ve Değer İlişkisi	56
3.1. Değer ve Ahlâk	56
3.1.1. Ahlâkî Değer	63
3.1.2. Etik	65
3.2. Hüsün ve Kubuh Değerlerinin Kaynağı	66
3.2.1. Hüsün ve Kubuh Değerlerinin Ontolojik Statüleri	71
3.2.2. Hüsün ve Kubuh Değerlerinin Epistemolojik Kaynağı	73
3.3. Hüsün-Kubuh Kavramları ve Sonuççu (Gayeci) Ahlâk İlişkisi	75
4. İslâm Kelâmında Hüsün ve Kubuh Ekseninde İki Ahlâk Nazariyesi “Nesnelcilik ve Öznecilik”	79
4.1. Nesnelcilik	81
4.2. Öznecilik	88

İKİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN HÜSÜN-KUBUH ANLAYIŞININ TEMELLERİ

1. Râzî'de İyilik ve Kötülük Kavramlarının Mahiyeti ve Anlam Çerçevesi	93
1.1. İyilik ve Kötülük Tanımlarında Kemal ve Eksiklik	94
1.2. İyilik ve Kötülüğün Mahiyetinde Övgü ve Yergi Unsurları	96
1.3. İyilik ve Kötülükte Amaca Uygunluk ve Aykırılık: Maslahat ve Mefsedet	98

1.4. İyilik ve Kötülüğün Tayininde Şer'î Bildirimler-----	100
2. İlähî Sıfatlar Bağlamında Hüsün-Kubuh-----	102
2.1. Kozmolojik Düzen, İlähî Kudret ve Yaratmanın Hüsün-Kubuh İlişkisi-----	104
2.2. İlähî İrade ve İlmin Hüsün-Kubuh İlişkisi-----	110
3. Allah'ın Fiilleri ve Hüsün-Kubuh-----	115
3.1. Mutlaklık Kavramı-----	116
4. Kulların Fiilleri ve Hüsün-Kubuh-----	127
4.1. Öznellik ve Görecelik Kavramları-----	129
5. Hüsün-Kubuh Değerlerinin Bilgisinin Kaynağı Meselesi: Akıl mı Yoksa Şeriat mı?-----	141
5.1. Râzî'de Hüsün-Kubuh Değerlerinin Kaynağı: Nakil ya da Şeriat-----	143
5.2. Mu'tezile'nin Akfî Değer Savunusunun Eleştirisi ve Çıkmazları: Mu'tezile'nin Argümanlarını Çürütme-----	146
5.2.1. Görünür (Şâhid) Âlemdeki Değerlerin Bilinebilirliği ve Temel Dayanakları-----	147
5.2.2. Gâib Âlemdeki Değerlerin Bilinemezliği ve Temel Argümanları-----	150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN HÜSÜN-KUBUH ANLAYIŞININ SONUÇLARI

1. Râzî'de Maslahat ve Mefsedet Bağlamında Yaratılış ve Teklîfin Hüsün ve Kubuhla İlişkisi-----	157
1.1. Evrenin ve İnsanın Yaratılışı - Hüsün ve Kubuh ilişkisi-----	159
1.2. Teklîf (Yükümlülük) ve Hüsün-Kubuh İlişkisi-----	168
2. Râzî'de Allah'ı Bilme (Marifetullâh), Övme ve Nimetlerine Şükretme Yükümlülüğü-----	174
2.1. Allah'ı Bilme (Marifetullâh) Yükümlülüğü-----	177
2.2. Allah'a İtaat: Övme ve Şükretme Yükümlülüğü-----	180
2.3. Ta'zîmi Hak Etme: Yüceltmeye Layık Olma-----	185
3. Râzî'de Gayeci Ahlâk Bağlamında Hüsün ve Kubuh Konumu ve İşlevi-----	189
SONUÇ -----	211
KAYNAKÇA -----	219
DİZİN -----	227

TAKDİM

İslâm düşünce geleneğinin en önemli simalarından birisi olan Fahreddin er-Râzî (543-606/1149-1210), kaleme aldığı eserlerle büyük değişimlerin öncülerindedir ve kendisinden sonraki dönemlerde devam eden tesiriyle aşılması zor bir konum elde etmiştir. Üstün zekâsı, güçlü hâfızası, etkili hitabetiyle tanınan ve VI. (XII.) yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Râzî, kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, ahlâk, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Bundan dolayı İslâm düşüncesinde “allâme” unvanıyla da anılma onuruna erişmiştir.

Râzî en çok kelâm alanında eser vermiştir. Ona göre kelâm bütün ilimlerin en şereflişidir. Zira Kur’ân-ı Kerîm başından sonuna kadar peygamberlerle kâfirler arasındaki itikadî mücadeleleri anlatır. İslâm akaidini kesin delillerle kanıtlayıp muhalif görüşleri reddetmeyi peygamber mesleği olarak gören Râzî, Gazzâlî’nin yaptığı gibi İslâm filozofları karşısında Eş’ariyye’nin kelâm sistemini savunmuş, Gazzâlî’ye nisbetle eserlerinde felsefî bahislere daha geniş yer ayırmış, özellikle tabiat ilimlerine ait konularda İbn Sînâ’nın etkisinde kalmış ve felsefe ile kelâmın konularını birleştirip “*felsefî kelâm*” dönemini başlatmıştır. Dolayısıyla Müslüman filozofların kullandıkları metodoloji olan mantığın ve ele aldıkları felsefî konuların kelâm içerisine dâhil olduğu kelâm yapma tarzına “felsefî kelâm” denilmektedir. Kelâmın yeni olan bu tarzı Gazzâlî ile başlamaktadır. Kelâmın felsefe ile felsefe ile hesaplaşması olarak başlayan felsefî kelim süreci, Gazzâlî’den sonra İbnü’l-Melâhimî, Şehristânî ve Fahreddin Râzî ile devam etmiştir. Gazzâlî’den bir asır sonra, daha özgür bir fikir alışverişine imkân sağlayacak ve hatta bir sentez oluşturacak şekilde kelâm ve felsefe arasındaki iletişim kapılarını iyice

açan, hiç kuşkusuz Fahreddin Râzî olmuştur. Bu hususiyet, onun ahlâk düşüncesinde en az diğer alanlarda olduğu kadar belirgin olarak göze çarpar. Daha doğrusu, kelâm ve felsefe arasındaki bu fikrî alışveriş, Râzî'nin ahlâk düşüncesinde de yansımalarını göstermiştir.

Râzî'yi ahlâk yönüyle tanıtmayı amaçlayan elinizdeki bu eser, alanın ilgililerine kaynaklık etmeyi ve araştırmacılara yön vermeyi amaçlayan şümulü bir çalışmadır. Bu sayede Râzî'nin düşünce tarihindeki yerinin ahlâk yönüyle bir bütünlük içinde ele alınıp ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışma, Râzî'nin hem eklektik hem de kendi içinde tutarlı olan karmaşık ve özgün bir ahlâk teorisi geliştirip ortaya koyduğunu göstermektedir. Aslında bu teoride Râzî, klasik Eş'arîliğin İlâhî öznellik ya da ahlâkî iradecilik görüşünden yola çıkmaktadır. Bu noktada Râzî'nin İslâm ahlâk düşüncesi üzerinde, özellikle kelâm alanında büyük bir etkisi olduğunu ve teolojik ahlâk anlayışına farklı bir boyut kazandırdığını da belirtmeliyiz.

Kelâm ilminde hüsün ve kubuh meselesi, daha çok ahlâk ilmiyle alakalı konular içerisinde ele alınmıştır. Bu meyanda iyi ve kötünün Allah ve insan dikkate alındığında, onların mahiyeti ve ahlâken nasıl anlaşılacağı hususu merak edilen ve tartışılan soruların başında gelmektedir. Mütakellimler tarafından kelâmda insanın hüsün-kubuh değerleri karşısındaki durumundan daha çok Allah'ın fiilleri ve hükümleri ele alınmıştır. Allah hakkında hüsün ve kubuh yargıları O'nun fiilleri (yaratma) ve hükümleri (yükümlü tutma) konusunda irdelenmiş ve bu fiil ve hükümlerin aklen kavranabilir olup olmadığı noktasında birtakım düşünceler serdedilmiştir. Bu bağlamda İslâm kelâmında Eş'arîler tarafından savunulan İlâhî öznellik ya da ahlâkî irade kuramından söz edebiliriz. Buna karşılık Mu'tezile ahlâkî nesnellik ya ahlâkî gerçekçilik anlayışını benimsemiştir. Müellif, bu çalışmada felsefî kelâm geleneğini sürdüren 12. yüzyılın en meşhur Eş'arî kelimacıları arasında sayılan Fahreddin er-Râzî'nin hüsün-kubuh anla-

yışından hareketle oluşturduğu İlahî öznelcilik ya da ahlâkî iradecilik diye nitelendirilen ahlâk kuramını, “*el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*” adlı eseri ekseninde inceleyip değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Felsefî kelâmda çoğunlukla önceki düşünce geleneğine ve birikime yeni mesele, kavram ve yöntem eklenmiş ve kelâmî konular yeni kelâm yapma tarzına uygun olarak tekrar tasnife tabi tutulmuştur. Râzî ile birlikte felsefe bahisleri, kelâmî çerçeveye uygun olarak yeniden yapılandırılmış ve yeni bir şekle büründürülmüştür. Bu anlamda felsefî kelâma uygun olarak kelâm eserlerini yeniden tasnif eden ve bu yönde eserler veren mütekellim, hiç kuşkusuz Fahreddin er-Râzî olmuştur. Râzî, dokuz ciltlik eseri olan “*el-Metâlibü'l-Âliye*” adlı eserinde, tüm kelimî ve felsefî meseleleri ele alıp incelemektedir. Bu çabayı gösterirken, özellikle Mutezile ve İbn Sînâ'nın görüşlerine ilkin yer vererek onların kanıtlarını ve argümanlarını izah etmekte, ardından da kendi görüşlerini kanıtlarıyla birlikte serdetmektedir. Tahkik yolu olarak vasıflandırılan, ancak daha önceki kelâmî düşünce geleneğinde göze çarpmayan bu yöntem, Râzî'den daha sonra gelen kelâmcılar tarafından da aynen benimsenip takip edilmiştir.

Araştırmanın merkezinde yer alan bu eser, Râzî'nin kelâma dair ele aldığı en hacimli eseri olarak kabul edildiği için içerisinde birçok felsefî-kelâmî konuya temas edilmektedir. Râzî, “*el-Metâlibü'l-Âliye*”nin üçüncü bölümünde, Allah'ın isimlerinden bahsederken, özellikle aklın, yaratma ve hükümler bakımından İlahî fiilleri iyi veya kötü olarak değerlendirip değerlendiremeyeceğine ilişkin hararetli tartışmalara girişmektedir. Bu yönüyle müellif Abdullah Özdemir de, çalışmasında daha çok Râzî'nin bu üçüncü bölümde ahlak ve değerlere ilişkin ortaya koyduğu düşünceleri ele alıp analiz etmeye odaklanmıştır. Müellifin temas ettiği gibi, Râzî'nin, kelâma dair en hacimli eseri olarak kabul edilen “*el-Metâlibü'l-Âliye*”, onun “*felsefî kelâm*” anlayışını tayin ve tespit etmede önemli bir tutamak işlevi görmektedir. Râzî'nin

anılan bu eseri, içerisinde kelâmî meselelerin yanı sıra, felsefi konulara da çok fazla temas ettiğinin görülmesi hasebiyle, onun felsefi meseleleri kelâm konularının içerisinde dâhil etmesi açısından özgünlüğünü ve müstesna konumunu kanıtlamaktadır. Râzî'nin “el-Metâlibü'l-Âliye” adlı yapıtını, vefat tarihine (606/1210) çok yakın bir vakitte tüm ilmî birikimini ve entelektüel donanımını ortaya koyarak kaleme almış olduğu göze çarpmaktadır. Bundan dolayı bu eser, onun görüşlerinde, bilhassa ahlakî değerlerin mahiyetinin izahı ve aydınlatılması doğrultusunda meydana gelen ilmî ve fikrî değişimlerin ve dönüşümlerin son hâlini göstermesi ve yansıtması açısından bizlere birçok kelâmî ve felsefi malumat sunmaktadır. Aynı zamanda müellif Abdullah Özdemir'in çalışmasının ana kaynağını teşkil eden “el-Metâlibü'l-Âliye” adlı eser, Râzî'nin görüşlerinin ulaştığı son noktayı tespit edebilmek ve gözler önüne serilebilmek için elimizde bulunan en önemli kaynaklardan birisi olarak addedilebilir.

Müellif Abdullah Özdemir'in bu çalışmasının en temel gayesi, İlahî öznelciliği benimseyen grup içerisinde konumlandığı düşünülen ve Müteahhirûn dönem Eş'arî kelâm ekolünün önde gelen savunucularından biri kabul edilen Fahreddin Râzî'nin; Eş'arî kelâm geleneğinde iyilik ve kötülük değerlerinin açıklanması ve anlaşılması doğrultusunda kelâm ilmini felsefeye yaklaştırma ameliyesi bir farklılık ortaya koymuş olduğu gerçeğini gözler önüne serme gayreti üzerinde odaklanmaktadır. Özellikle, onun “el-Metâlibü'l-Âliye” adlı kitabı müellifin çalışmasında ana referans kaynağını teşkil etmiştir. Çünkü bu eserin, Râzî'nin hem son eserlerinden sayılmış, hem bu konudaki görüşlerinin diğer eserlerine nazaran farklılık arz etmiş olması, hem de zaman içerisinde görüşlerinde bazı değişikliklere gitmiş bulunması gerçeği; müellif Abdullah Özdemir'in, Râzî'nin hüsün ve kubuh anlayışı konusunda ulaştığı ve varsaydığı konumunun, merkeze alınan bu eserden hareketle daha gerçekçi bir şekilde tespit edilebileceği kanaatine varmasına imkân sağlamıştır.

Kelâmı felsefeyle mezcederek kelâmî anlayışını oluşturan Râzî, kendisinin ahlâkî alandaki temel gayesi, Allah'ın fiilleri ve hükümlerinin ahlâkî konumunu incelemek ve irdelemek olduğundan dolayı, insanın fiilleri meselesine hüsün-kubuh başlığı altında çok fazla yer vermemiştir. Allah'ın fiil ve hükümlerinin ahlâkî veçhesini belirlerken savunduğu temel tez, O'nun her yaptığı ya da hükmettiği şeyin güzel (hasen) olmasıdır. Râzî, bunun yanında hiçbir hâricî otoritenin Allah'ı güzel ve kötü varlık şeklinde tavsif edemeyeceğini ve O'nun fiillerinin beşerî kriterlerle asla değerlendirilemeyeceğini açık bir dille savunmaktadır. Râzî, ahlâkî değerler sahasında fizik (şâhid) ve metafizik (gâib) âlem ayırımına başvurarak, metafizik alanda aklın, hüsün-kubuh yargılarını belirlemede aciz kalacağını ve fizik (görünür) âlemde ise, insan fiillerinin bazı yönleriyle ilgili hüsün-kubuh yargılarına ulaşabileceğini öne sümektedir. Bu anlayışının bir sonucu olarak, Allah'ın fiillerinin ya da yükümlü tuttuğu mükellefiyetlerin illeten uzak olduğunu ve O'nun fiil ve hükümlerinin mutlak olup, hiçbir etkene ve illete bağlı olarak açıklanamayacağını savunmuştur.

Eşarîler, Mutezile'nin ahlâkî nesnelciliğini ve akılcılığını (tahsînu'l-akl ve takbîhuh) reddederler. Onlara göre ahlak dili dış âlemde/nesneler dünyasında herhangi bir fiilin gerçek bir hususiyetine delâlet etmez. Çünkü iyilik ve kötülük hiçbir şekilde nesnel bir gerçekliğe sahip değildir. Bundan ötürü saf akıl, âlemin hudûsu, Allah'ın varlığı ve peygamberliğin makûliyeti gibi metafizik hakikatlere dair bilgi verebilse de, fiillerin veya eşyanın içindeki ahlâkî hakikatleri asla kavrayamaz

Râzî'nin düşüncesinde, hiçbir şey kendinde ya da türlerinde iyi değildir. Gerçekten de iyilik, kötülük, vücup, hürmet, nedb, kerâhiyet ve ibaha gibi hükümler Şâri'in beyanına ve tayinine dayanır. İyi, şeriatın yaparı övdüğü ve kötü ise şeriatın yaparı yerdığı şeydir. İyilik, şeriatın bir fiili yaparı övmesiyle aynı şeyi ifade eder. Gazzâlî'ye rağmen, vazifeci ahlâk Râzî'nin zamanına

kadar hem Mutezile hem de Eş'arîler arasında baskın bir yönelim olmayı sürdürmüştür. Yine de, Gazzâlî'nin yaklaşımı, Râzî'yi de kelâmî ahlâkta tanımlayıcı gelişmelere sevk edip yöneltecek olan daha büyük bir eklektisizmin işaretlerini vermektedir.

Eş'arîler, ahlâkî değerlere dair nesnelci kavramları tamamen reddederler; bir başka deyişle değerlere ilişkin nesnelci ahlâk anlayışına sıcak bakmazlar. Belli fiillerin doğalarına içkin ahlâkî değerlerinden ötürü görevler olduklarına dair vazifeci görüş, Râzî'nin desteklediği türden ben-merkezli bir sonuççuluk anlayışında büsbütün reddedilir. Çünkü kendisinden önceki klasik Eş'arî çizgisine bağlılığını sürdüren Râzî vahyin gelişinden önce, kelâmî nazarın (aklî incelemenin) ve nimet verene şükretmenin özneye vâcip olmadığını savunur. Hem Gazzâlî hem de Râzî'ye göre görevler insanlara öncelikle naslar tarafından beyan edilip dikte edilir. Bununla birlikte onların şer'î yükümlülüğe dair öznelci yaklaşımları, özünde bunu, öznenin yaptığı ve kaçındığı fiillerden ötürü ahirette mükâfat ya da ceza sonucunu hak etmesine dayanan kişisel bir mesele hâline getirmektedir. Bir öznenin şeriatın kaidelerini ihlal etmesi, kendi çıkarına değil, sadece aleyhine olacaktır. Zira böyle bir davranış, sonuçta sadece onu ahirette cezaya maruz bırakacaktır.

Râzî, ilk dönemlerinde Eş'arîlerin benimsediği hüsün-kubuh anlayışını aynen benimseyerek hüsün-kubuhun, sadece şeriatın bildirmesiyle beyan ve tayin edildiğini düşünmektedir. Son dönem eserlerinde ise, o Mâtürîdî'nin hüsün-kubuh anlayışına meyl ettiği izlenimini vermektedir. İlk eserlerinde vazifeci ilahî buyruk ve gayeci sonuççu ahlâk kuramlarına yöneldiği, son eserlerinde ise, bu iki ahlâk anlayışına ek olarak hüsün-kubuh tanımlamalarından hareketle yetkinleşmeci erdem ahlâkını ortaya atıp geliştirmiş olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü bu ahlâk anlayışı insanı erdem olarak mükemmele/yetkinleşmeye ulaştırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla bir fiilin ya da davranışın, insanı erdem olarak mükemmele ya da yetkinliğe ulaştırması amaç edini-

liyorsa, benimsenen ahlâk çeşidi yetkinleşmeci erdem ahlâkı olarak nitelenir. Son zamanlarda kaleme aldığı eserlerde, gayeci sonuçlu, yetkinleşmeci erdem ve vazifeci ilahi buyruk ahlâklarının üçünün birden Râzî'nin ahlâk anlayışının çerçevesini oluşturduğu yargısına varmamız mümkündür. Bunun bir sonucu olarak, onun eserlerinde vazgeçemediği ahlâk kuramı, hiç kuşkusuz vazifeci ilahî buyruk ahlâkıdır. Müellifin araştırma konusunun ana mihverini oluşturan “*el-Metâlibü'l-Âliye*” adlı eserde hüsn ve kubuh tanımlamalarına bakıldığında, bu tanımlamalar, Râzî'nin vazifeci ilahî buyruk ve gayeci sonuçlu ahlâk kuramlarını benimsemiş olduğunu göstermektedir. Oysa Râzî'nin söz konusu bu eserinde erdem ahlâkından çok fazla bahsetmediği sezilmektedir.

Yetkinleşmeci erdem ahlâkı anlayışında, değer yargıları bir varlığın mahiyetinin yönlerini nesnel bir mükemmel mahiyet anlayışına göre değerlendirmektedir. Ahlâkî yetkinleşmecilik, nesnel bir insan doğası mefhumu varsaymaktadır. Şöyle ki, bir şeye, ancak insanın yetkinleşmesini sağlıyor ya da bunun yönünü teşkil ediyorsa, iyi denebilir. Huy merkezli yetkinleşmecilik anlayışı, Kur'ân'da zikredilen müminlerin, Allah'ı sevmesinin sûfi tefsiri olarak görülebilir. Bu mütetekellimlerin çoğunun akidecilik ve görev merkezli şeriat anlayışıyla çelişmektedir. Mütetekellimler sevginin bir tür irade olduğunu ve sadece hâdis şeylere taalluk ettiğini savunurlar. Dolayısıyla eğer biz “Allah'ı seviyorum” dersek, Allah'a itaat etmeyi veya O'na hizmet etmeyi yahut O'nun mükafat ve ihsanını sevdiğimizi kastetmiş oluruz. Bunun aksine ârifler, hem hazzın hem de yetkinliğin kendinde istendiğini ve sevildiğini kabul ederler. Dolayısıyla bir kimse Allah'ı kendinde ve kendi için (fî zâtihî ve li zâtihî) sevebilir; O'nu yardımı ve mükafatı için sevmek, sevginin bir alt derecesidir. Son tahlilde, Râzî, son eserlerinde, eylem merkezli tavrından huy-merkezli yetkinleşmeciliğe döner ve meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğunu savunur.

Düşünce tarihi boyunca kelâm ve felsefenin en temel ve çetrefilli meselelerinden biri olan iyilik (hüsün) ve kötülük (kubuh) kavramlarının mahiyetinin irdelenmesi temelinde ahlâk konusunu zihnimizde anlamlandırmaya ve çözümlmeye ışık tutabilecek niteliğe sahip olan ve Abdullah ÖZDEMİR tarafından 2021 tarihinde tamamlanan “*Fahreddin er-Râzî'nin Hüsün ve Kubuh Meselesine Yaklaşımı: el-Metâlibü'l-Âliye Ekseninde Bir Değerlendirme*” adlı Yüksek Lisans tezi kitaplaşarak yayın dünyasına girmiş ve dolayısıyla okuyucu ve ilgi duyanlarıyla buluşmuştur. Okuyucu ve araştırmacılar eserde, Fahreddin er-Râzî'nin düşünce dünyası ekseninde son dönem Eş'arî kelâmının hüsün ve kubuh ilişkisini izah etme ve çözümleme çabalarına yönelik aydınlatıcı ve ufuk açıcı bilgilerle karşılaşacaktır. Daha önce bu konuyla alakalı şümulü ve kapsayıcı bir akademik çalışmanın yapılmamış olduğunu tespit ederek yola çıkan müellif Abdullah Özdemir, böyle bir meseleyi ele alıp çözümlmeyi yeğlemesinin temelinde kimi cihetlerden bu konudaki boşluğu doldurma ve dolayısıyla ilim camiasına yeni bir açılım getirme çabasının yattığını vurgulamıştır. Ahlâk alanındaki her türlü etik değeri reddeden nihilizmin ve değerleri değersizleştirmenin egemen olması için birçok çabanın sarf edildiği ve dolayısıyla değerler karmaşasının yaşandığı günümüz dünyasında, ahlâk ve değerlere dair tartışmalara farklı bir perspektif sunmasının yanında, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı da açıkça görülen ve takdimini yaptığımız bu eserin, iyilik, kötülük, zorunluluk (vücûb), yükümlülük, ödev gibi değerlerin mahiyeti ve kaynağı tartışmalarını içeren ahlâk alanında yapılacak çalışmalarda düşünce ufukumuzu zenginleştirmesini, zihin dünyamıza yeni açılımlar getirmesini ve ilim camiamız için hayırlı ve müfid olmasını diliyor, bu vesileyle müellif Abdullah ÖZDEMİR'i ve eserin yayın dünyasına kazandırılmasını üstlenen Fecr Yayınları'nı tebrik ediyorum...

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

İslâm düşüncesinde her yüzyılda kelâma yeni soluklar ve açılımlar kazandıran kelâmcılar yetişmiş olmasa da, bazı zaman dilimlerinde, yaşamış oldukları asrın önde gelen kelâmcısı olarak tabir edilenler de olmuştur. Yaşadığı 12. yüzyıla, kelâm, usûl-ü fıkıh, tefsir ve ahlâk ilimlerinde yapmış olduğu nitelikli çalışmalar ve aynı zamanda mantık, felsefe, Arap dili ve belagati, astronomi, tıp, zirâat, siyâset, geometri ve matematik gibi muhtelif alanlarda da telif ettiği ve yetkinliğini kanıtladığı kitaplarla damgasını vuran Müteahhirûn döneminin büyük düşünürlerden birisi de, hiç kuşkusuz Fahreddin er-Râzî'dir. Çünkü İslâm düşüncesinde er-Râzî, 12. yüzyılın müceddidi ve Fârâbî (ö. 950)'den sonra "üçüncü muallim" olarak kabul edilmektedir. Bunun sebeplerinden birisini, onun felsefî ve kelâmî olarak sahip olduğu derin kavrayışı ve felsefeyle kelâmı birlikte anlamaya ve kaynaştırmaya yönelik ilgisine bağlamamız mümkündür. Onun, İbn Sînâ'dan sonra İslâm düşüncesini önemli ölçüde geliştirdiğinin, aynı zamanda İslâm düşüncesine felsefe karşısında belli bir istikamet kazandırdığının öne sürülmesi de, bu gerçeğe işaret etmektedir.

İnsanların mutluluğu aradıkları yerler dikkate alındığında, üç farklı anlayışla karşılaşmaktayız: Teizm, Deizm ve Ateizm. Bahsettiğimiz bu üç yaklaşım tarzından hareketle mutluluk söz konusu olunca iki düşünce topluluğuna ulaşabilmekteyiz: Birincisi, mutluluğu sadece Tanrı'ya veya hem Tanrı'ya hem de O'nun gönderdiği şeriatlara dayandıranlar; diğeri ise mutluluğu evrensel düzene uyumluluğa indirgeyenlerdir. Biz burada araştırma konumuz gereği, mutluluğu Tanrı inancına ve O'nun gönderdiği dinlere ve şeriatlara dayandıran topluluğun düşünce dünyasına ışık tutacak bir çalışma yapmayı amaçlamaktayız. Bu gruba mensup olanlar, mutluluğun Tanrı'nın emirlerine uyma ve nehiylerinden kaçınmadan mı kaynaklandığı ya da iyilik ve kötülük

değerlerinin nesne veya fiillerin özünde bulunduğu için mi emredildiği ya da yasaklandığı şeklindeki sorularından hareket ederek, evrende sabit bulunan iyilik ve kötülük değerlerinin mahiyetini belirleme doğrultusunda iki farklı düşünce geliştirmişlerdir. Bu iki düşünce sahası, Platon'un meşhur Euthyphro dilemmasında dile getirdiği, "Bir şey Tanrı emrettiği için mi iyidir, yoksa o şey iyi olduğu için mi Tanrı tarafından onun yapılması istenmiştir? ya da "Bir şey Tanrı yasakladığı için mi kötüdür, yoksa o şey kötü olduğu için mi onun tarafından yapılmaması murad edilmiştir?" şeklindeki sorulara farklı cevaplar ürettiği ölçüde belirgin hale gelmiştir. Bu iki görüş ayrılığı, iyilik ve kötülüğün evrensel ya da yerel, mutlak ya da göreceli, öznel ya da nesnel olması etrafında tartışılarak cereyan etmektedir. İslâm kelâmında bu iki ahlâkî düşünceye karşılık gelen İlahî nesnelci ve İlahî öznelci anlayışa sahip gruplardan söz etmemiz mümkündür. İlahî öznelci grup, iyilik ve kötülük değerlerinin Allah'ın emir ve nehiyelerinden kaynaklandığını düşünürken; İlahî nesnelci grup, iyilik ve kötülüğün ya da güzellik ve çirkinliğin eşyanın özünde zaten var olduğunu, kısaca bir şey iyi olduğu için Allah'ın onu emrettiğini, bir şey kötü olduğu için de onu yasakladığını savunmaktadır.

Bizim de temel araştırmamız İlahî öznelci grup içerisinde konumlandığını düşündüğümüz ve Eş'arî kelâm mezhebinin önde gelen savunucularından kabul edilen Fahreddin er-Râzî'nin, "Eş'arî kelâm geleneğinde iyilik ve kötülük değerlerinin açıklanması ve anlaşılması hususunda kelimini felsefeye yaklaştırma çabasıyla bir farklılık ortaya koymuş mudur?" sorusu etrafında odaklanacaktır. Özellikle, onun "el-Metâlibü'l-Âliye" adlı kitabı ana referans kaynağımız olacaktır. Çünkü bu eser, Râzî'nin hem son eserlerinden sayılması, hem bu konudaki görüşlerinin kendi eserlerine nazaran farklılık arz etmesi, hem de zaman içerisinde görüşlerinde kimi değişikliklere gitmiş olabileceği ihtimali, bizde onun hüsün ve kubuh konusunda ulaştığımız ve varsay-

dığımız konununun, merkeze aldığımız bu eserden hareketle daha gerçekçi bir şekilde ortaya konabileceği kanaatine varmamızı sağlamıştır.

Fahreddin er-Râzî'nin hüsün ve kubuh anlayışı ve buna bağlı olarak ahlâk düşüncesini belli yönlerden şekillendirmeyi amaçladığımız bu çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır: Birinci Bölüm'de konunun daha rahat ele alınabilmesi ve anlaşılabilmesi için başta hüsün ve kubuh terimleri olmak üzere onlarla alakalı kavramsal çerçevede bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Bu kavramlar, hem dilsel hem de terimsel açıdan aydınlığa kavuşturulacaktır. Bunun yanında tarihsel arka planda hüsün ve kubuh değerlerinin tartışılma zemini belirgin hale getirilecektir. Hüsün ve kubuhun ahlâk ve değerle ilişkisi bağlamında ontolojik ve epistemolojik kaynağı konusu ele alınıp irdelenecektir.. Bunun sonucu olarak, İslâm düşüncesinde ortaya atılan iki ahlâk düşüncesi tanıtarak er-Râzî'nin hangisine mensup olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

İkinci Bölüm'de, Fahreddin er-Râzî'nin ahlâk tezini şekillendiren hüsün ve kubuh anlayışının temel dinamikleri tespit edilme-ye çalışılacaktır. Bu tespit etme işlemi yaparken onun hüsün ve kubuh tanımlamaları araştırmamızın temel konusunu oluşturacaktır. Bunun akabinde kelâmın ana konularından birisi olan Allah'ın sıfatları ve fiillerinin, bunun yanında insan fiillerinin Râzî'nin hüsün ve kubuh tanımlamaları karşısında nasıl anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiği hususuna değinilecektir. Son olarak, Râzî'nin ahlâkî değerler alanında öteki (gâib) ve görünür (şâhid) âlem ayırımına başvurmasına bağlı olarak hüsün-kubuh değerlerinin mahiyetinin bilinmesi meselesine yer verilecektir. Bununla alakalı olarak hüsün-kubuhun epistemolojik ve ontolojik kaynakları tartışmasına yer verilip, bu konuda Râzî'nin Mu'tezile'ye yönelttiği eleştirilerin ortaya konmasına çaba gösterilecektir.

Üçüncü Bölüm'de ise, er-Râzî'nin hüsün ve kubuh anlayışının kimi yönlerden ulaştırdığı sonuçların tespit edilip ortaya konma-

sı amaçlanmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar arasında, “Maslahat ve mefsetet temelinde teklif/yükümlülük konusu Râzî’de nasıl anlaşılmaktadır?” sorusu ilk olarak cevaplanmaya çalışılacaktır. “Eğer şeriatın insanoğluna gelmediği zaman dilimlerinden söz edilir ise, aklın insana belli yükümlülükleri vacip görme yetkisi var mıdır? Ve eğer aklın böyle bir yetkisi varsa, bu mükellefiyetler nelerden ibarettir?” şeklindeki soruların Râzî’nin ahlâk düşüncesindeki cevapları, onun hüsün ve kubuh anlayışı çerçevesinde çözüme kavuşturulup irdelenecektir. Daha sonra ise, Râzî’nin İslâm düşüncesindeki ahlâk anlayışının hüsün ve kubuh açısından konumu belirlenmeye ve gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Hayatım boyunca benim için her türlü maddî ve manevî fedakârlığı yaparak beni yetiştiren başta anne ve babama, tüm aile fertlerine, bu tezin hazırlanma sürecinde tüm bilgi ve birikimini benimle paylaşıp, en isabetli yönlendirme ve rehberliği ile akademik gelişimime katkı sağlayan, ufkumu açan ve tezin bu hâli almasında büyük emeği geçen değerli danışman hocam Prof. Dr. Fethi Kerim Kazanç’a, yapıcı eleştirilerinden ötürü değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Faruk Sancar ve Öğrt. Üyesi Yunus Öztürk hocalarıma, tezin okunması ve imlâ konusunda yardımcı olan kıymetli arkadaşlarım Hasan Sencer Özpolat, Enes Akhan ve Niyazi Tunç’a, üzerimde emeği bulunan bütün hocalarıma ve bu süreçte bana her türlü desteği veren sevgili eşime ve minik oğluma teşekkürü bir borç bilirim. Saygılarımla.

Abdullah ÖZDEMİR
Samsun 2021

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
Bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
C.Ü.İ.F.D.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: çeviren
Ç.Ü.S.B.E.D.	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ed.	: editör
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.S.B.E.	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dr.	: Doktor
h.	: hicrî
Krş.	: karşılaştırmamız
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: neşreden
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	: sayı
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar arası
s.a.v.	: sallallahu aleyhi vesellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
vb.	: ve benzeri